

УДК 94(477)«1921/1922»:355.083.6-054.65]:343.819.5(438)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.18.13>

Ігор Срібняк

д-р іст. наук, проф.

Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

Марина Палієнко

д-р іст. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9098-1142>

ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖИЙ АРМІЇ УНР ОЛЕКСАНДР ПИЛЬКЕВИЧ («ТАБОРОВИЙ» ПЕРІОД ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛЬЩІ, 1921-1922 рр.)

Анотація. У статті проаналізовано останній період життя та діяльності начальника Окремого корпусу кордонної охорони генерал-хорунжого О. Пилькевича в часі інтернування Армії УНР у таборах на теренах Польщі (1921–1922 рр.). У грудні 1920 р. його було також призначено начальником групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті. Перебуваючи на різних командних посадах О. Пилькевич завжди залишався вірним собі та власним принципам – у ставленні до підлеглих він був послідовно вимогливим та принциповим, намагаючись при цьому дотримуватись положень військових статутів. О. Пилькевич вважав, що одним із засадничих вимог під час проходження військової служби є дисциплінованість старшин та козаків, дотримання ними субординації, сумлінне виконання ними всіх наказів безпосередніх командирів та вищих військових начальників.

Але генералу не завжди вистачало такту та дипломатичності у спілкуванні з окремими представниками польської військової влади у таборах, його надмірна категоричність викликала інколи несприйняття й у деякого з числа вищих посадовців Армії УНР. Наслідком невміння О. Пилькевича вибудувати ділові стосунки з польською таборовою владою стало його відсторонення з посади начальника групи інтернованих у Ланцуті. Разом з тим генерал міг бути й скритим, довгий час уникаючи виявляти своє вкрай негативне ставлення до головного отамана Військ УНР С. Петлюри.

Але при цьому О. Пилькевич залишався відданим Україні – він докладав всіх зусиль для згуртування національно-свідомого ядра українського вояцтва у таборах, підтримуючи ідею створення старшинських громади як додаткового інструменту впливу на деморалізовану частину таборян. Дбав генерал і про розбудову громадських осередків, покликаних активізувати культурно-освітню роботу в лавах інтернованих Військ УНР. Весь час свого перебування в таборах О. Пилькевич являв собою приклад сумлінного виконання військового обов'язку, підпорядковуючи своє життя інтересам інтернованого українського вояцтва.

Ключові слова: генерал-хорунжий О. Пилькевич, табір, інтерновані вояки-українці, Армія УНР, Польща.

Постановка проблеми. Після відступу Армії УНР під тиском РСЧА на терени, контрольовані польськими військами (21 листопада 1920 р.), її частини та з'єднання були роззброєні та підлягали інтернуванню в таборах на теренах Польщі. Разом з армійськими дивізіями у таборах мав бути інтернований й особовий склад різних військових структур, спеціальних формувань, штабів та

тилових частин. До їх числа належав й Окремий корпус кордонної охорони (начальник – генерал-хорунжий О. Пилькевич), вояки якого прибули до табору Ланцут вже 27 листопада 1920 р. Невдовзі сюди ж були передислоковані й інші частини Армії УНР, після чого у Ланцуті (так само як й в інших таборах) була утворена окрема група інтернованих Військ УНР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зусиллями кількох українських дослідників стало можливим реконструювати основні етапи життя та діяльності начальника Окремого корпусу кордонної охорони (ОККО) генерал-хорунжого Армії УНР Олександра Меркурійовича Пилькевича. Так, зокрема, короткі гасла про нього були наведені в енциклопедичних [2, с. 205] та науково-популярних [7, с. 215-216; 8, с. 158] виданнях, але їх використання вимагає значної обережності через не завжди точні відомості про О. Пилькевича, і зокрема, в часі його перебування в таборах інтернованих. Значно більший обсяг спертої на джерелах інформації про нього був зібраний Я. Тинченком [17, с. 338-339].

Останнім часом окремі сторінки військової та дипломатичної служби О. Пилькевича стали об'єктом пильної уваги кількох дослідників, зусиллями яких вдалось реконструювати важливі факти з його біографії. В. Скальський дослідив участь О. Пилькевича у роботі Українського генерального військового комітету та участі в організації військ УНР [14]. Значний обсяг інформації про діяльність О. Пилькевича восени 1920 р. – у контексті відновлення Окремого корпусу кордонної охорони УНР – був синтезований у статті історика А. Руккаса [12, с. 32-36]. Дослідник також навів й короткі дані про згорання та ліквідацію ОККО у 1921-1923 рр., проте не подав (зрештою, й не ставив перед собою такого завдання) жодних даних про «таборову» добу життя та діяльності його начальника у таборах інтернованих вояків Армії УНР.

Ще одна стаття про О. Пилькевича – розвідка С. Губського – була підготовлена автором на основі використання широкого та розмаїтого кола джерел, що слід вважати незаперечною заслугою дослідника [5]. Але при цьому в його статті не були використані деякі доволі інформативні та цінні джерела та аналітичні статті. Останні два роки життя та діяльності О. Пилькевича були висвітлені у статті С. Губського лише пунктирно, до того ж деякі з наведених ним фактів, як то: *«перші номери часопису [«Наша зоря»] створював лише сам О. Пилькевич, переписуючи примірники та перемальовуючи ілюстрації»* або *«генерал очолив культурно-просвітницький відділ»* у Каліші – мають цілком легендарний характер та не підкріплені посиланнями на джерела [5, с. 119]. Наведене С. Губським посилання на некролог є неточним – він був опублікований в № 28 «Нашої зорі» за 1922 р.

Окремі дані про О. Пилькевича містяться у мемуарній літературі, зокрема, у споминах настоятеля похідної церкви 6-ої Січової стрілецької дивізії Армії УНР і таборового священика в Щипіорно П. Білона. Їх автор датою смерті О. Пилькевича подав 15 жовтня 1922 р. [1, с. 131], хоча насправді ця трагічна подія сталась двома днями раніше (13 жовтня). Окремі важливі штрихи до життя і діяльності О. Пилькевича привносять спомини українських старшин, які мали можливість зблизька контактувати з генералом [16, с. 14-18; 15, с. 243-244, 249-250, 258-259; 9, с. 110].

Політичні симпатії та антипатії О. Пилькевича найвиразніше представлені у його кількох листах, які увійшли до «Щоденника» Є. Чикаленка (у 1921 р. генерал вів з останнім досить жваве листування, інформуючи свого адресата про деякі сторони таборового життя та настрої інтернованих у таборах Ланцут і Стшалково). Їх зміст засвідчує вкрай критичну налаштованість О. Пилькевича до головного отамана Військ УНР С. Петлюри, виразне незадоволення генерала його політичним курсом та окремими рішеннями. Оцінки С. Петлюри, висловлені О. Пилькевичем в одному з його листів, є настільки різкими і безоглядними, що дають підстави запідозрити генерала у крайній безпринципності, бо він довгий час працював під керівництвом головного отамана (виконуючи його важливі доручення), і більше того – вважався його однодумцем [28, с. 47-49, 246-247].

Важливе значення для реконструкції деяких аспектів життя та діяльності О. Пилькевича являє його особовий фонд (№ 3884), що зберігається в ЦДАВО України. Переважна більшість документів з цього фонду стосується 1919-1920 рр. і засвідчує виконання О. Пилькевичем важливих військово-дипломатичних доручень С. Петлюри. Разом з тим, тут присутні його службові документи (закордонний паспорт, посвідчення та перепустки різних років), які містять важливу персональну інформацію, а також фотографії, що дозволяють дослідникам відтворити зовнішній вигляд О. Пилькевича. За своїм походженням ці документи належать до архівного зібрання Українського історичного кабінету в Празі, у складі якого вони були перевезені 1945 р. до Києва і передані на таємне зберігання до Центрального державного архіву Жовтневої революції УРСР.

Метою статті є реконструкція життя та діяльності начальника Окремого корпусу кордонної охорони генерал-хорунжого О. Пилькевича в часі його перебування у таборах інтернованих Армії УНР у Польщі (з 27 листопада 1920 р. – до 13 жовтня 1922 рр.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Скупчення у Ланцуті значної кількості військ нагально вимагало енергійних зусиль для організації життя і побуту вояцтва. Заходами гурту небайдужих старшин, до числа яких належав й генерал-хорунжий О. Пилькевич, протягом грудня 1920 р. у таборі розпочали свою діяльність «просвіта, школи, відчити, лекції, вистави, хори», крім того було започатковано видання тижневика «Наша зоря» [28, с. 49]. Визнанням авторитету О.Пилькевича стало призначення його начальником групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті (із залишенням його на посаді начальника Окремого корпусу кордонної охорони). Приймаючи таке рішення – вищий військовий провід УНР сподівався на те, що рішучість та принциповість О. Пилькевича сприятимуть дотриманню у таборі військової дисципліни та дозволять зберегти вояцтво від деморалізації [29].

Своїм першим наказом О. Пилькевич вдався до регламентації розпорядку життя і побуту інтернованих у Ланцуті старшин та козаків. Він був свідомий того, що на початку інтернування належало вжити всіх можливих заходів для зміцнення дисципліни, бо внаслідок нещодавніх військових невдач та складних умов таборового існування моральний стан деякого з інтернованих був надзвичайно пригноблений. Для підтримання військового порядку серед українського вояцтва у таборі О. Пилькевич почав призначати «п'яц-ад'ютантів», яким було надано право перевіряти перепустки та «заарештовувати всякого військового, котрий буде нечемно себе поводити на вулиці» [21, арк. 8зв.]. Іншим своїм наказом О. Пилькевич розпорядився призначити український військовий патруль до міста, який мав слідкувати за порядком у м. Ланцут [29].

Але попри вжиті начальником групи інтернованих заходи – моральний стан частини вояцтва гіршав з кожним днем, що виявлялось, зокрема, у поширенні картярства у таборі. Як йшлося в одному з наказів О. Пилькевича, до нього щодня надходили «відомості про газардову гру в карти», причому грали «всі без винятку: старшини, юнаки, козаки». При цьому – відзначав генерал – «програються останні гроші, одяг, чоботи, білизна, навіть ігроки залазять у невилазні борги. Гра набуває форм якоїсь пошесті, чого, на превеликий жаль, не спостерігають, або не бажають спостерігати відповідні начальники». Намагаючись побороти це явище, О. Пилькевич зобов'язав начальників всіх рівнів «звернути найпильнішу увагу на те, щоби їх підлеглими гра не проводилась» [29].

Рішуче й послідовно О. Пилькевич боровся й з іншими проявами недостойної поведінки вояцтва, яка, зокрема, виявлялась у зловживанні

деякими старшинами алкоголем та ще й в появі їх у нетверезому стані у місті, що викликало «справедливі нарікання козаків і глузування з боку місцевого населення». На думку начальника групи, це було абсолютно не припустимо, бо «в той час, коли багато старшин і козаків тягнуть напівголодне існування, окремі особи пиячать, накидаючи тим самим на всю нашу армію пляму неробства і розпусти». О. Пилькевич наказував повідомляти про таких до штабу групи, який у свою чергу вживатиме щодо них «самих крайніх кар аж до висилки до чужих частин в другий табір» [21, арк. 13-13зв.; 29].

У цьому ж наказі начальник групи нагадував про обов'язковість носіння в таборі військових відзнак, віддання військової пошани, дотримання форми одягу (застебнута на всі гудзики шинель, наявність ременя і т.д.). О. Пилькевич також звертав увагу на факти відмови окремих старшин від виконання наказів своїх начальників на тій підставі, що вони є інтернованими. У цьому зв'язку начальник групи нагадував, що «всі військові інтерновані як і раніш залишаються в повній підлеглості своїм начальникам і повинні безумовно виконувати їх розпорядження». У випадку непокори він пропонував щодо таких – «доносити по команді для накладання на винних самих суворих кар» [21, арк. 13; 29].

Ці заходи командування групи були тим більш актуальними, бо 15 січня 1921 р. кількість мешканців табору значно збільшилась – до Ланцуту були переведені ще 1050 старшин та козаків [20, арк. 4]. Відтак станом на 20 січня 1921 р. у Ланцуті перебувало 2517 вояків Армії УНР, ще 875 осіб мали прибути ближчим часом [18, с. 427]. Всіх їх належало розмістити, створивши при цьому хоча би мінімально можливі умови перебування. Задля цього наказом О. Пилькевича для ремонту бараків була створена робітничка команда, виділено окреме приміщення для відправи служби Божої. Тоді ж була облаштована й таборова похідна церква [29]. Також робилось все можливе для збереження здоров'я таборян – для запобігання поширенню пошесних хвороб в їх середовищі проводилось щеплення, а з 20 січня 1921 р. у таборі почала діяти лазня [29].

За розпорядженням О. Пилькевича штаб групи також вжив заходів й для забезпечення чистоти на території табору – з метою поліпшення в ньому побутової та санітарної ситуації 23 січня 1921 р. була сформована окрема робітничка команда з числа козаків, завданням якої стало виконання різних робіт з підтримання порядку на території табору. Це було тим більш актуальним, що частина інтернованих вояків-українців вважала можливим оминати туалети (через їх антисанітарію та неприбраність), ходячи «до вітру» навколо бараків.

Непоодинокими були випадки, коли дехто з козаків відмовлявся стригти волосся перед відвідуванням лазні, вважаючи це «екзекуцією», що спонукало начальника групи своїм наказом окремо застерегти таких осіб про обов'язковість стрижки задля «потреб гігієни та дезінфекції» [21, арк. 9зв.].

Але з огляду на деморалізацію частини інтернованих, а також через не завжди зважені дії декого зі старших військових начальників групи Військ УНР у Ланцуті, взаєморозуміння між ними та комендантом табору стрімко втрачалась. Особливо швидко взаємини між польською комендатурою і штабом групи інтернованих почали псуватись з 25 січня 1921 р., коли у зв'язку з від'їздом генерала О. Пилькевича у службових справах до виконання обов'язків начальника групи приступив начальник Кам'янецької юнацької школи генерал-хорунжий М. Шаповал. Останній своєю рішучою вдачею та зайвою (у ставленні до польського коменданта) прямолінійністю досить скоро довів їх до стану фактичного колапсу.

Через «неслухняність» українців польська комендатура продовжувала відмовляти видати табор'янам лопати, сокири, пили, відра, мітли, лампи, без яких підтримання належного порядку й чистоти на території табору було неможливим. Недостатня кількість туалетів (без їх поділу на чоловічі та жіночі) призвела до витворення у таборі «застрашаючих» санітарно-гігієнічних умов». При цьому в таборі було достатньо рук для наведення елементарного порядку, проте через відсутність реманенту інтерновані були позбавлені такої можливості.

Повернення до табору О. Пилькевича дещо вгамувало пристрасті, але деструктивні дії польського коменданта (майора С. М. Пешковського) деморалізуюче вплинули на значну кількість табор'ян, у т.ч. й на деяких старшин. Це засвідчили події навколо літературної вечірки, що була проведена 9 лютого 1921 р. заходами «Союзу українок» поза табором – в «Піддомініканському будинкові», де проживали сімейні старшини. Саме в часі її проведення двоє старшин куреня жандармерії – поручники Полянський і Лоханський з'явилися у приміщенні, де зібрались учасники цієї імпрези, аби «об'ясніться» з поручником Верещакою-Солов'єм (штаб тилу Дієвої армії). Причиною їх непереборного бажання з'ясувати стосунки з останнім саме під час вечірки було те, що той нібито «в своїх творах [...] порушив гідність окремих старшин жандармерії» [21, арк. 36; 27].

І хоча через втручання інших старшин до бійки з жандармами не дійшло, вечірку було зірвано «в грубий, виломовий і ганебний спосіб». Більше того – спроби присутнього тут генерал-хорунжого О. Пилькевича навести порядок

були паралізовані діями інших старшин цього підрозділу. Фактично мало місце невиконання наказів начальника групи інтернованих, коли спочатку хорунжий Поготовко відмовився залишити на вимогу генерала це зібрання, а поручник Єрмолін і сотник Скворцов не виконали його наказ взяти під арешт винуватців цього скандалу (поручників Полянського і Лоханського). Лише після призначення О. Пилькевичем інших старшин останніх було арештовано. Але на захист арештованих жандармів виступив їх колега сотник Микола Горонович, який намагався перешкодити їх арешту та чинив психологічний тиск на тих старшин, які все ж таки виконали наказ генерала [21, арк. 36-36зв.].

Ця історія мала своє продовження, бо т.в.о. командира куреня жандармерії сотник Смірницький не виконав наказ О. Пилькевича та відмовився відправити поручників Полянського і Лоханського гауптвахту, за що був усунений із займаної посади наказом начальника групи інтернованих Військ УНР (замість нього був призначений сотник М. Поготовко). У цей час «у пошуках правди» сотники М. Поготовко і М. Горонович встигли з'їздити до Тарнова (осідку уряду УНР), не отримавши при цьому дозволу на відрядження від начальника групи інтернованих [21, арк. 36зв.].

На жаль не можна встановити достеменно, чи відбули згадувані старшини призначені їм О. Пилькевичем терміни арешту (поручники Полянський і Лоханський – 10 діб арешту, поручник Єрмолін – 25 діб). Хоча за наказом начальника групи й було проведено розслідування щодо всіх учасників цього епізоду, і 25 лютого всіх їх (сотників Гороновича і Скворцова, поручників Лоханського і Єрмоліна, хорунжого Поготовку) мав взяти під арешт пляц-ад'ютант сотник Глушко, проте з невідомих причин останній не зробив цього [21, арк. 48].

В останніх числах лютого 1921 р. втручання польського коменданта у справи інтернованих стало настільки нестерпним, що спонукало начальника групи інтернованих генерала О. Пилькевича своїм наказом ч.50 від 1 березня 1921 р. припинити з цього дня «чинність штабу групи[...] до одержання відповідних директив» від голови Української військово-ліквідаційної комісії генерала В. Зелінського [21, арк. 44зв.]. Це стало кульмінацією конфлікту, спонукавши начдива 5-ї Херсонської стрілецької дивізії полковника А. Долуда звернутись безпосередньо до Головного Отамана Військ УНР С. Петлюри з протестом проти дій польського коменданта та вимогою приїзду польсько-української комісії для розслідування дій останнього. Реакція С. Петлюри була стриманою – він розумів, що комендант табору не може бути усунутий зі своєї посади за жодних обставин (бо це означало би визнання правоти українських

претензій), отже – в його резолюції на цьому зверненні містились лише доручення генералові В. Зелінському вжити відповідних заходів для вирішення цього конфлікту [23, арк. 6].

Натомість комендант табору продовжував загострювати ситуацію і своїм розпорядженням від 7 березня 1921 р. попередив старших військових начальників про їх відповідальність перед польською владою за такі дії, та відмовився що-небудь змінювати у внутрішньому житті табору. Особливе незадоволення майора С. М. Пешковського викликало рішення генерала О. Пилькевича про розв'язання командування (штабу) групи Військ УНР у Ланцуті – в зв'язку з цілковитим небажанням польської влади враховувати думку старших військових начальників Армії УНР в таборі. У відповідь на це комендант заявив про майбутнє призначення українських комендантів для інтернованих своїм рішенням [24, арк. 20].

Лише приїзд до табору інспектора Армії УНР генерала В. Петріва, який провів тривалі переговори з польським комендантом, та призначення головною командою Військ УНР нового начальника групи (ним став генерал-хорунжий Н. Никонів) зняло гостроту конфлікту, а в подальшому відкрило шлях для поступової нормалізації у стосунках між штабом групи та комендатурою табору.

Однією з найнагальніших проблем, яка вимагала повсякчасної уваги начальника групи на початку березня (ще до відставки О. Пилькевича із посади начальника групи інтернованих у Ланцуті), була незавершеність ремонтних робіт в одному з великих бараків – майбутньому таборовому театрі, призначеному для проведення урочистостей з нагоди вшанування пам'яті Кобзаря. Для остаточного завершення облаштування цього приміщення розпорядженням начальника групи генерала О. Пилькевича у таборі була проведена збірка коштів, що уможливила зібрати суму в 20 тис. м.п. [21, арк. 44].

Цих коштів виявилось замало, до того ж – підготовці до проведення Шевченківських днів у таборі завадило тимчасове припинення О. Пилькевичем діяльності всіх таборових установ та штабу групи з 1 березня 1921 р. Зрештою, неефективно працювала й культурно-освітня комісія, бо на думку начальника групи інтернованих «колективно виборчий принцип», на підставі якого вона була створена – «не дав позитивних наслідків для культурно-освітньої праці в частинах табору, викликав цілий ряд непорозумінь серед культурних робітників, вніс роз'єднаність серед культурно-освітніх інституцій частин групи». В силу цього своїм наказом О.Пилькевич розв'язав її (з 9 березня

1921 р.), поклавши виконання функцій комісії на таборовий культурно-освітній відділ [21, арк. 48зв.].

Наслідком роз'єднаності зусиль таборян стало відстрочення вшанування пам'яті Кобзаря, проведення якого відбулось тільки 20 березня 1921 р. Свято розпочалось проведенням панахиди та параду військ на таборовій площі. Увечері того ж дня в урочисто відкритому таборовому театрі імені Т. Г. Шевченка відбувся святковий концерт. Інформуючи про проведення концерту таборовий журналі «Наша зоря» відзначив, що найактивніше до його організації долучались генерал-хорунжий О. Пилькевич та полковник М. Попсуй-Шапка [15, с. 23-24].

О. Пилькевич й надалі брав діяльну участь у різних громадських ініціативах, покликаних активізувати культурно-освітнє життя у таборі. Він долучився до ініціативи зі скликання 20 березня ц.р. конференції (наради) діячів культурно-просвітньої справи в Армії УНР [10]. Її учасники констатували, що «культурно-просвітна справа і праця по національному усвідомленню (освідомленню – *авт.*)» в армії стоїть не на відповідній висоті», та визнали необхідним «сконсолідувати всі культурно-просвітні сили в один об'єднуючий центр». Для цього був створений тимчасовий комітет «Спілки культурно-просвітніх робітників Армії У.Н.Р.», до складу якого увійшов й О. Пилькевич [15, с. 23-24].

Ще за місяць він був делегований на скликаний в Ланцуті з'їзд культурно-просвітніх працівників армії УНР (20-23 квітня 1921 р.) та взяв участь в обговоренні та затвердженні плану культурно-освітньої роботи у таборах. Його учасники також визначили перспективні шляхи залучення коштів для її проведення, розглянули можливість улаштування курсів для підготовки культурно-освітніх інструкторів, заснування «хат козака» та ін. [10, с. 15-16] Цього ж дня була створена «Комісія по влаштуванню середніх та вищих шкіл по таборах», головою якої був обраний О. Пилькевич [25, арк. 3; 24, арк. 503]. Проте організація таких шкіл вимагала коштів, якими згадувана комісія не диспонувала. До того ж – виїзд частини інтернованих на роботи теж об'єктивно ускладнював перебіг освітнього процесу в Ланцуті.

Рішення про ліквідацію табору (липень 1921 р.) та передислокація інтернованих до Стшалкова взагалі унеможливило подальшу роботу Комісії. До того ж з моменту приїзду до нового табору (початок серпня ц.р.) генерал О. Пилькевич був призначений тимчасово виконуючим обов'язки начальника групи інтернованих Військ УНР. Ситуація в цьому таборі, де вже були вояки й інших військових формацій (полонені червоноармійці та інтерновані вояки-

білоруси – «балаховці»), була досить непростою. Хоча інтерновані та полонені в Стшалкові утримувались роздільно – в окремих секціях табору, ізоляція між ними не була щільною. Неформальні контакти окремих вояків Армії УНР з військовослужбовцями інших армій відразу позначилась на моральному стані деякого з інтернованих, які не мали стійких національно-державницьких переконань.

Намагаючись запобігти подальшому розкладенню українського вояцтва генерал О.Пилькевич звернувся з рапортом (ч.2660 від 15 серпня 1921 р.) до військового міністра і Головного Отамана Військ УНР С. Петлюри. У ньому начальник групи звертав увагу на посилення деструктивних явищ в житті табору, і зокрема на те, що через відсутність карності «ворожий і антинаціональний елемент серед нашого вояцтва [...] підняв голову і став одверто себе виявляти». Це виявилось у ігноруванні та невиконанні наказів і розпоряджень штабу групи, що негативно впливало на всіх таборян. Крім того, у Стшалково «траплялись випадки одвертого опіру і саботажу [...], колективні виступи і образи старших начальників і адміністративних осіб» [19, арк. 43].

За оцінкою генерала О. Пилькевича, антинаціональний елемент почувався в таборі «як у себе вдома», навіть не вважаючи за потрібне маскувати свою злочинну діяльність. У «таборовій дефензиві» (контр-розвідному відділу комендатури) більшість співробітників становили росіяни (як балаховці, так і колишні більшовики), яким допомагав й дехто з українців. На ґрунті міжнаціональних протиріч та різниці у політичних поглядах між таборянами відбулось кілька колективних бійок [19, арк. 43-43зв.].

Всі спроби хоча би нейтралізувати ці сторонні шкідливі впливи на українське вояцтво виявились значною мірою неефективними – польська влада уникала реагувати на звернення командування групи військ УНР щодо усунення злочинних елементів з табору. За спостереженнями О. Пилькевича, «всі засоби боротьби [...] зі шкідливим елементом не дали досить позитивних наслідків, а лише викликали у наших хатніх ворогів упевнення», що українське командування безсильне «навіть нейтралізувати їхні впливи на маси». Такий стан справ призводив до знесилення «всіх свідомих Українців і патріотів» та спричинився до «цілковитої протрації духа, безнадії і апатії до дальнійшої боротьби» [19, арк. 43зв.-44].

Шукаючи додаткових можливостей для активізації боротьби з тими з вояків, які підпали під вплив більшовицької або монархічної пропаганди, О.Пилькевич використовував таборову пресу, яка, за його зізнанням у листі до Є.Чикаленка (від 30 серпня 1921 р.) – «била на гвалт з приводу небезпеки від

хатнього ворога, що засів між нас. І це [...] [є] у нас самим болючим містом, але на превеликий жаль, центр наш якось занедбав цю боротьбу з антинаціональним нам елементом, а ми самі знесилюємося» [28, с. 247].

Слід відзначити, що головна команда Військ УНР не мала в своєму розпорядженні достатньо дієвих інструментів для ізоляції та усунення з табору відвертих ворогів українства навіть з середовища інтернованих вояків-українців. Такі «гострі» звернення генерала О. Пилькевича викликали у неї серйозне занепокоєння через аналогії з нещодавніми подіями в Ланцуті, які, як відомо, набули крайньої ступені конфліктності. Небажання повторювати такий «сценарій» змушували українське командування до пошуку компромісних варіантів вирішення внутрішньотаборового протистояння. Тому вже у вересні 1921 р. новим начальником групи був призначений полковник (пізніше – генерал-хорунжий) А. Пузіцький.

Проте і в цій ситуації О. Пилькевич не відмовляється від боротьби зі злочинним елементом у таборі, тим більше, що конечну потребу цього розуміла національно-свідома частина старшинства. Для об'єднання їх зусиль 19 листопада 1921 р. у Стшалково була заснована «Громада старшин табору Стрілково», яка діяла на підставі власного статуту (з 27 параграфів). Одним із своїх головних завдань Громада визначила «піднесення на належну височінь старшин і урядовців табору і захист старшинської гідності, підняття в армії дисципліни, патріотизму, свідомості обов'язку, мужності, безкорисності, терпеливості та ідейної витривалості». Члени Громади приймали на себе й «ширення і захист національно-державної ідеї у війську, піднесення науково-військового стану і національної свідомості серед вояцтва взагалі і зокрема серед членів громади, активне сприяння боротьбі зі злочинами і шкідливим елементом в частинах, який плямує як старшин, так і взагалі честь Української армії» [27, арк. 58-59зв.]. Очолив Громаду генерал-хорунжий О. Пилькевич, який на думку старшин найбільше надавався для цього з огляду на безкомпромісність та відданість ідеалам УНР [27, арк. 61зв.].

Крім того, прагнучи додатково дисциплінувати старшин ОККО, генерал О. Пилькевич розпочав проводити для них «вечірні лекції» з метою перевірки знань старшинами положень військових статутів, які були обов'язковими для відвідування. При цьому він вдавався до покарань тих з числа старшин, які в силу якихось причин пропускали ці лекції. У своєму прагненні володіти усією інформацією про підлеглих йому старшин, О. Пилькевич інколи переходив незримую межу, яка відділяє здоровий глузд від нечистоплотності – і користав з сумнівних послуг деяких своїх підлеглих, які вважали за нормальне нишпорити

у приватних речах своїх колег, а потім доповідати про свої «знахідки» генералові [13, с. 243-244].

Листопад видався дуже непростим в житті О. Пилькевича, що було пов'язано з процесом скорочення кількості Армії УНР, та реорганізацією її з'єднань у кадровані частини. Згідно з наказом Головної команди Військ УНР № 78 від 27 листопада 1921 р. ОККО внаслідок своєї малої чисельності мав бути з 1 січня 1922 р. переформований в окрему кадрову бригаду кордонної охорони. Бригада складалася з двох піших куренів та трьох окремих сотень (гарматної, кінної і технічної)[12, с. 36]. О. Пилькевич виконав згадуваний наказ, але сам процес згортання корпусу був складним, бо передбачав ліквідацію багатьох посад та переміщення старшин, які їх посідали, на нижчі посадові шаблі. Після цієї реорганізації в складі бригади залишилось близько 100 старшин та козаків [13, с. 250].

Взимку 1921-1922 р. життя таборян майже повністю завмерло через прихід холодів та брак вугілля для опалення бараків. Щоправда, О. Пилькевич (як й інші сімейні старшини) користувався правом винайму приміщення поза табором. Відтак, побут генерала та його дружини Серафими Іванівни Пилькевич був забезпечений краще ніж загалу таборян. Разом з тим – більшу частину свого вільного часу С. Пилькевич приділяла роботі в якості голови Стшалковської філії «Комітету (товариства) допомоги збігцям з України та їх родинам», завданням якого було надання гуманітарної допомоги дітям та хворим козакам і старшинами у таборі [6, с. 40].

О. Пилькевич теж виявляв активність у громадській сфері, але дещо в іншій її площині. У кінці грудня 1921 р. зголосився стати членом «Національного союзу української державности», для чого звернувся до її начальної колегії з відповідною заявою. 1 січня остання ухвалила рішення задовольнити це прохання генерала, для чого О. Пилькевичу належало власноручно написати «Обітницю» встановленої форми та внести членський внесок (1900 м.п.). У відповіді О. Пилькевичу (від 10 січня 1922 р.) також містилось прохання до нового члена подати анкетну картку із зазначенням посади, та вказати «якого характеру роботу приходиться переводити на займаній [...] посаді і які корективи приходиться вносити в роботу, щоби погодити її з ідеями С.У.Д. («Союзу української державности» – авт.)». Крім того керівництво Союзу просило поінформувати про можливості, які відкривались перед новоприйнятим членом «для притягнення нових членів С.У.Д., поширенню його ідей та розповсюдження його літератури»[24, арк.22-22зв.]. Увійшовши до складу цієї організації О. Пилькевич фактично порушив

відповідний наказ головної команди Військ УНР, який прямо забороняв воякам належати до будь-яких партій чи політичних організацій під час проходження ними служби в лавах армії.

У липні-серпні 1922 р. більша частина інтернованих зі Стшалкова була переведена до Каліша і Щипіорно. Особовий склад бригади кордонної охорони був розміщений у Каліші, де її вояків приділили до 2-ої Волинської стрілецької дивізії. У вересні 1922 р. відбулась чергова реорганізація – замість бригади була створена кадрова комісія кордонної охорони. Поступова ліквідація кордонної служби була без сумніву досить болісна для О. Пилькевича, але кожного дня він з'являвся до табору для виконання своїх функціональних обов'язків. Так було й 12 жовтня ц.р., коли О. Пилькевич з'явився на вечірню перевірку, під час якої ствердив присутність на ній старшин-прикордонників. Так він вчиняв щоденно, бо за оцінкою таборянина О. Семмо, генерал весь час «був „педантом“: „субординація” і дисципліна – це був його „коник”» [13, с. 250].

Після цього О. Пилькевич повернувся на своє помешкання в Каліш (вул. Гурна, 15), де він постійно мешкав з дружиною. Близько другої ночі 13 жовтня 1922 р. у генерала стався крововилив у мозок, який й призвів до його смерті [3, с. 29]. Згадуючи про події цієї ночі, О. Семмо оповідає про прихід до табору джури О. Пилькевича – який першим повідомив про раптову смерть генерала. Але найцікавішим у споминах є інформація про терміновий нічний прихід на квартиру О. Пилькевича сотника С. Химочки, який «в той час при генералі заступав позицію і начальника штабу і персонального ад'ютанта». Причиною його візиту було побоювання за «деякі папери, що не сміли попасти в руки поляків, коли вони прийдуть робити розслідування» [13, с. 259].

З огляду на те, що О. Пилькевич – попри всі приписи головної команди Військ УНР – зберігав на квартирі архів Окремого корпусу кордонної охорони, можна припустити, що С.Химочко міг забрати і його. З огляду на відсутність в ЦДАВО України документів, які би стосувались власне історії створення та функціонування ОККО, запрошується висновок, що ці документи в силу невідомих причин не були передані на зберігання до Головного військово-історичного архіву Армії УНР, і напевно що є на сьогодні втраченими для дослідників.

У некролозі, що був опублікований у таборовому часопису «Наша зоря», зазначалось, що несподівана і передчасна смерть Олександра Меркурійовича стала невимовно тяжкою, незамінною втратою для всіх інтернованих, а його постать назавжди залишатиметься «бездоганним зразком лицаря-борця» за українську визвольну ідею [4, с. 28]. Вже наступного дня до вдови генерала

звернувся С. Петлюра, який у власноруч написаному листі висловив їй свій «щирий співжаль», та певність у тому, що горе цієї втрати «поділяє кожен, хто знав небіжчика, як глибокого патріота-громадянина і вірного сина Рідної України» [26, арк. 40].

Висновки. Передчасно пішовши з життя – генерал-хорунжий О. Пилькевич залишив по собі вдячну пам'ять у переважної більшості таборян, які контактували з ним на службі. Його чесність, принциповість та відповідальне ставлення до дорученої йому справи – була добре відома не лише головній команді Військ УНР, але й генералітету польської армії. Достатньо сказати, що опосередкованим визнанням заслуг О. Пилькевича стало розпорядження штабу польської військової округи «Львів» про залишення йому особистої холодної і вогнепальної зброї (після інтернування в Ланцуті).

Перебуваючи на різних командних посадах (начальник Окремого корпусу кордонної охорони, начальник групи Військ УНР у Ланцуті та Стшалково) О.Пилькевич завжди залишався вірним собі та власним принципам – у ставленні до підлеглих він був послідовно вимогливим та непоступливим, дотримуючись при цьому положень військових статутів. О.Пилькевич вважав, що одним із засадничих вимог під час проходження військової служби є висока дисциплінованість старшин та козаків, дотримання ними субординації, сумлінне виконання ними всіх наказів безпосередніх командирів та вищих військових начальників.

Але генералу не завжди вистачало такту та дипломатичності у спілкуванні з окремими представниками польської військової влади у таборах, його надмірна категоричність викликала інколи несприйняття й у деякого з числа вищих посадовців Армії УНР. Наслідком невміння О. Пилькевича вибудовувати ділові стосунки з польською таборовою владою стало його відсторонення з посади начальника групи інтернованих у Ланцуті. Зрештою, прихована опозиційність О. Пилькевича до Державного центра УНР в екзилі та його очільника (С. Петлюри) проявила себе тільки в приватному листуванні, відтак справжні думки генерала про голову Директорії напевно що не були відомі уряду УНР. У цьому власне переконують лист С.Петлюри, адресований вдові С.Пилькевич, та його пізніші доручення, покликані вшанувати пам'ять про О. Пилькевича.

Але попри цю внутрішню «фронду» генерала – слід окремо наголосити на виразній патріотичності О. Пилькевича – він докладав всіх зусиль для згуртування національно-свідомого ядра українського вояцтва у таборах, підтримуючи ідею створення старшинських громади як додаткового

інструменту впливу на деморалізовану частину таборян. Дбав генерал і про розбудову громадських осередків, покликаних активізувати культурно-освітню роботу в лавах інтернованих Військ УНР. Весь час свого перебування в таборах О. Пилькевич являв собою приклад сумлінного виконання військового обов'язку, підпорядковуючи своє життя і діяльність інтересам інтернованого українського вояцтва.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білон П. Спогади / П.Білон. – Пітсбург, 1952. – С.131.
2. Буравченков А.О. Пилькевич Олександр Меркурійович / А.О.Буравченков // Енциклопедія історії України: у 10 т. / ред.кол.: В.А.Смолій та ін. – К., 2011. – Т. 8. – С. 205.
3. Від редакції // Наша зоря. – Каліш, 1922. – 1 жовтня. – Ч.28. – С.29.
4. † Генерал-Хорунжий Олександр Меркурович Пилькевич (Некролог) // Наша зоря. – Каліш, – 1922. – 1 жовтня – Ч.28. – С.28.
5. Губський С. Військова, дипломатична і культурно-освітня діяльність генерал-хорунжого Армії УНР О. Пилькевича в спогадах сучасників та українській історіографії / С. Губський // Українознавство. – К., 2020. – № 4 (77). С. 111–123.
6. Життя табору // Наша зоря. – Стрілково (Стшалково), 1922. – Ч.21-22. – С.40.
7. Колянчук О. Генералітет українських визвольних змагань (біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття / О.Колянчук, М.Литвин, К.Науменко. – Львів, 1995. – С. 215-216.
8. Литвин М. Р. Збройні сили України першої половини ХХ ст.: генерали і адмірالی / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Л.; Х., 2007. – С.158.
9. Маланюк Є. Уривки зі спогадів / Є.Маланюк. – К., 2004. – С. 110.
10. Надії і життя // Наша Зоря. – Ланцут, 1921. – Липень. – Ч.13. – С.15-16.
11. Наша зоря. – Ланцут, 1921. – Березень. – Ч.5.
12. Руккас А. Відновлення Окремого корпусу кордонної охорони Української Народної Республіки восени 1920 р. / А. Руккас // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 2015. – Вип. 4. – С. 32-36.
13. Семмо О. Хроніка / О. Семмо. – Вінніпег: Інститут дослідів Волині. – 1987. – Ч. 57. – С. 243–244, 249–250, 258–259.
14. Скальський В. Пилькевич Олександр. Про минуле Українського Генерального Військового Комітету і початок організації української армії / В. Скальський // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.: збірник наукових статей. – К., 2013. – Вип. 9. – С. 306–319.
15. Спілка культурно-просвітних робітників в Армії У.Н.Р. // Наша зоря. – Ланцут, 1921. – Квітень. – Ч.7-8. – С.23-24.
16. Старий. Спогади про О. М. Пилькевича / Старий // Наша зоря. – Каліш, 1923. – Ч. 31-33. – С. 14-18.
17. Тинченко Я. Старшинський корпус Армії УНР (1917-1921) / Я. Тинченко. – К., 2007. – Кн. 1. – С.338-339.
18. Українська революція. Документи 1919-1921 / Ред. Т.Гунчак. – Нью-Йорк, 1984. – С.427.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.1075, оп.2, спр.473, арк.43.
20. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.197, арк.4.
21. ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.22, арк.8зв.
22. ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.503.
23. ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27а, арк.6.
24. ЦДАВО України, ф.3884, оп.1, спр.4а, арк.20.

25. ЦДАВО України, ф.3884, оп.1, спр.11, арк.3.
 26. ЦДАВО України, ф.3884, оп.1, спр.12, арк.40.
 27. Центральний державний історичний архів, м. Львів, ф.309, оп.1, спр.2639, арк.61зв.
 28. Чикаленко Є. Щоденник (1921) / Є.Чикаленко. Упорядкування, передмова і коментарі І. Старовойтенко. – К., 2015. – 484 с.
 29. *Wojskowe Biuro Historyczne (WBH), Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Zespół Akt «Sprzymierzona Armia Ukraińska» (SAU), sygn. I.380.13.7.*

References:

1. Bilon, P. (1952). *Spohady*. Pittsburgh.
2. Buravchenkov, A. O. (2011). Pylkevych Oleksandr Merkuriovych *Entsyklopediya istoriyi Ukrainy: u 10 t. / red. kol.: V.A.Smoliy ta in.* Kyiv, 8.
3. Vid redaktsiyi. (1922, zhovten, 1). *Nasha zorya*. Kalish, 28.
4. † Heneral-Khorunzhyy Oleksandr Merkuriovych Pylkevych (Nekroloh). (1922, zhovten, 1). *Nasha zorya*. Kalish, 28.
5. Hubskey, S. (2020). Viyskova, diplomatychna i kulturno-osvitnya diyalnist heneral-khorunzhoho Armiyi UNR O. Pylkevycha v spohadakh suchasnykiv ta ukrayinskiy istoriohrafii *Ukrayinoznavstvo*. Kyiv, 4 (77), 111–123.
6. Zhyttya taboru (1922). *Nasha zorya*. Strilkovo (Stshalkovo), 21-22.
7. Kolyanchuk, O. & Lytvyn, M. & Naumenko, K. (1995). *Heneralitet ukrayinskykh vyzvolnykh zmahan (biohramy heneraliv ta admiraliv ukrayinskykh viyskovykh formatsiy pershoi polovyny XX stolittya*. Lviv.
8. Lytvyn, M. R. & Naumenko, K. Ye. (2007). *Zbroyni syly Ukrainy pershoi polovyny XX st.: heneraly i admiraly*. Lviv; Kharkiv.
9. Malanyuk, Ye. (2004). *Uryvky zi spohadiv*. Kyiv.
10. Nadiyi i zhyttya. (1921, lypen). *Nasha Zorya*. Lantsut, 13.
11. *Nasha zorya*. (1921, berezen). Lantsut, 1921. 5.
12. Rukkas, A. (2015). Vidnovlennya Okremoho korpusu kordonnoyi okhorony Ukrayinskoyi Narodnoyi Respubliki voseny 1920 r. *Visnyk Kyuyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Istoryia. Kyiv, 4.
13. Semmo, O. (1987). *Khronika*. Vinnipeg: Instytut doslidiv Volyni, 57.
14. Skalskyj, V. (2013). Pylkevych Oleksandr. Pro mynule Ukrayinskoho Heneralnoho Viyskovoho Komitetu i pochatok orhanizatsiyi ukrayinskoyi armiyi *Problemy vyvchennya istoriyi Ukrayinskoyi revolyutsiyi 1917–1921 rr.: zbirnyk naukovykh statey*. Kyiv, 9, 306–319.
15. Spilka kulturno-prosvitnykh robitnykiv v Armiyi U.N.R. (1921). *Nasha zorya*. Lantsut, 7-8.
16. Staryy. (1923). Spohady pro O. M. Pylkevycha *Nasha zorya*. Kalish, 31-33.
17. Tynchenko, Ya. (2007). *Starshynskyy korpus Armiyi UNR (1917-1921)*. Kn. 1. Kyiv.
18. *Ukrayinska revolyutsiya*. (1984). Dokumenty 1919-1921 / Red. T.Hunchak. N'yu-York.
19. *Centralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy (CDAVO Ukrainy, f.1075, op.2, spr.473, ark.43.*
20. *CDAVO Ukrainy, f.1078, op.2, spr.197.*
21. *CDAVO Ukrainy, f.2439, op.1, spr.22.*
22. *CDAVO Ukrainy, f.2439, op.1, spr.27.*
23. *CDAVO Ukrainy, f.2439, op.1, spr.27a.*
24. *CDAVO Ukrainy, f.3884, op.1, spr.4a.*
25. *CDAVO Ukrainy, f.3884, op.1, spr.11.*
26. *CDAVO Ukrainy, f.3884, op.1, spr.12.*
27. *Centralnyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv, m. Lviv, f.309, op.1, spr.2639.*
28. Chykalenko Ye. (2015). *Shchodennyk (1921)*. Uporyadkuvannya, przedmova i komentari I. Starovoytenko. Kyiv.

29. *Wojskowe Biuro Historyczne (WBH), Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Zespół Akt «Sprzymierzona Armia Ukraińska» (SAU), sygn. I.380.13.7.*

Ihor Sribnyak

Dr. Habil (History), Professor

Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

Maryna Paliienko

Dr. Habil (History), Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

**GENERAL OF THE ARMY OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC
OLEKSANDR PYLKEVYCH
("CAMP" PERIOD OF LIFE AND ACTIVITY IN POLAND, 1921-1922)**

Abstract. *The article analyses the last period of life and activity of the head of the Separate Corps of Border Guards General O. Pylkevych during the internment of the Army of the Ukrainian People's Republic in camps in Poland (1921–1922). Being in various command positions, O. Pylkevych always remained true to himself and his own principles – in relation to subordinates he was consistently demanding and unyielding, while adhering to the requirements of military statutes. O. Pylkevych believed that one of the basic requirements during military service is the discipline of officers and Cossacks, their observance of subordination, their conscientious execution of all orders of direct commanders and senior military commanders.*

It is necessary to emphasize the sincere patriotism of O. Pylkevych and his complete devotion to the ideas of the UPR – he made every effort to unite the nationally conscious core of the Ukrainian army, supporting the idea of creating a community of officers as an additional tool to influence the demoralized part of the camp. The general also took care of the development of public centres designed to intensify cultural and educational work in the ranks of the interned troops of the Ukrainian People's Republic. But the general did not always have enough tact and diplomacy in communicating with certain representatives of the Polish military authorities in the camps, and his excessive categoricalness sometimes caused disapproval among some of the top officials of the UPR Army. As a result of O. Pylkevych's inability to build business relations with the Polish camp authorities, he was twice removed from the post of head of the internee groups in Lancut.

At the same time, it is necessary to emphasize the expressive patriotism of O. Pylkevych – he made every effort to unite the nationally conscious core of the Ukrainian army in the camps, supporting the idea of creating a community of officers as an additional tool to influence the demoralized part of the camp. The general also took care of the development of public centres designed to intensify cultural and educational work in the ranks of the interned troops of the Ukrainian People's Republic. Throughout his stay in the camps, O. Pylkevych was an example of conscientious performance of military duty, subordinating his life to the interests of the interned Ukrainian army.

Key words: *General O. Pylkevych, camp, interned Ukrainian soldiers, Army of the Ukrainian People's Republic, Poland.*

Надійшла до редколегії 18.02.2021